

8. Шульга М. Соціальний ареал життя особистості / М. Шульга // Соціологія: теорія, методи маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 20–23.

In this article the problem of social and cultural conditioning in the formation of a successful young person. We analyze the concept of “success”, “practice”, “social identity range”. Highlights causal relationships about social enclosures and their impact on the choice of the successful strategies of Personality.

Keywords: social practice, social success, living space, life chances, social area.

УДК 316.472: 316.624

ББК 88.5

Надія Вітюк

КІБЕРБУЛІНГ ЯК ЗАГРОЗА ПСИХОЛОГІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА

У статті розглядається проблема насильства у кіберпросторі. Здійснюється аналіз психологічної суті кібербулінгу, визначаються його основні ознаки, види та вплив на психологічну безпеку школярів. Подано результати емпіричного дослідження рівня поширення кібербулінгу у взаємодії сучасних підлітків.

Ключові слова: кібербулінг, булінг, шкільний булінг, булер, жертва кібербулінгу, кібербулер.

Стрімкий технічний прогрес у сфері інформаційно-комунікативних технологій приніс із собою значні можливості для їх користувачів, знімаючи будь-які бар'єри для спілкування: мовні, географічні, фінансові та ін. Проте його “побічним ефектом” стало виникнення нових ризиків, які становлять загрозу психологічній безпеці особистості та суспільства. Однією із таких новітніх небезпек є кібербулінг – різновид агресивної поведінки, яку практикують здебільшого особи підліткового та юнацького вікових періодів, використовуючи для цього електронні засоби зв'язку. Наведені нижче історії з життя сучасних школярів дають уявлення про гостроту і складність цієї проблеми.

В одній із київських шкіл стався кричущий випадок: на уроці фізкультури 10-класника прив'язали (ніби розіп'яли) до шведської стінки його ж однокласники. Усе це записали на камеру мобільного телефону. На відео видно, як хлопці причепили до живота однокласника аркуш паперу зі словом “шур”, б'ють по обличчю, сміються над ним, обзивають його. Учителя в цей час не було. Сцену зняли на мобільний телефон і виклали в Інтернет. Про те, що сталося, батьки школяра дізналися від знайомих тільки через кілька тижнів [2].

У Кременчуці група молоді знущала над 14-річною школяркою та власноруч фільмувала свою жорстокість. А згодом відео знущань підлітки розмістили в соціальній мережі “ВКонтакте”. У вчиненні злочину обґрунтовано підозрюється група однолітків, яка складається із двох 15-річних дівчат та двох 17-річних хлопців. Переглядаючи матеріали справи, правоохоронці були вражені дитячою жорстокістю у ставленні до своєї ж подруги. Організували й чітко спланували конфліктну ситуацію безпосередньо дівчата; вони змушували свою жертву роздягатися, погрожували та били, а “герої-хлопці” все це коментували та знімали на мобільний телефон. А почалося з того, що начебто одній із дівчат не сподобалось, як потерпіла глянула на її хлопця. Тож, порадившись, вони вирішили “покарати” подругу [4].

Школярі із Закарпаття в соціальній мережі зацькували свою однокласницю. Батьки, які не користуються Інтернетом, про те, що над дитиною збиткувалися, дізналися лише після того, як вона вчинила самогубство. На переконання матері 14-річної Аліни, її доньку довели до цього. Журналістці ТСН вона розповіла таке: “Десь за два тижні до смерті в Інтернеті з'явилась сторінка від імені Аліни. Видно було, що її фотографували так, що вона цього не бачила. То вона у шкільному дворі, то вона за партою сидить. І під цими фотографіями всякі вульгарності написані. Прибігає Алінка якось

додому, нервова така. Питаю, що сталося. А вона з криком таким: “У нас навіть комп’ютера нема! А мені треба. Мені треба перевірити. Мені треба доказати, що то не я! Як я тепер усім докажу, коли всі на світі бачили!” – “Що, – питаю, – бачили?” – а вона кинула портфель, лягла на диван і ні слова. Ми самі цієї сторінки не бачили. Нам родичі казали і сусіди. Ще в день похорону вона була. Але вже деякі фотографії зникли. А десь через два дні сторінку видалили повністю... Алінку ще по телефону цькували. Я коли йшла, бачила, що вона вже з кимось розмовляє... А вже потім мені сказали, що смерть була, як тільки я пішла. А телефон був розбитий. Хтось був такий, хто тим дзвінком убив її... У міліції кримінальну справу не порушили. Кажуть, нема підстав. Сторінку в Інтернеті не знайшли. Ніхто з опитаних школярів її не бачив...” [5].

Агресія та насилля в учнівській спільноті є значною соціальною, психолого-педагогічною та правовою проблемою для більшості країн світу. Останнім часом характер насильства все більше ускладнюється, а наслідки його поглиблюються через зростання масштабів використання школярами Інтернету і мобільних телефонів, смартфонів, комп’ютерів, які уже стали невід’ємною частиною їхнього життя й застосовуються не тільки для отримання інформації, спілкування, участі в суспільному житті, освіти, саморозвитку, розваги та відпочинку, а також, на жаль, і з деструктивними цілями.

Кібербулінг за останнє десятиріччя досить інтенсивно вивчається зарубіжними дослідниками, у працях яких з різних позицій розглядається суть цього виду булінгу, його чинники, класифікація, напрями відповідної превентивно-корекційної роботи (В. Belsey, С. Blaya, R.M. Kowalski, S.P. Limber, D. Olweus, S. Hinduja, J.W. Patchin, P.K. Smith, K.R. Mehari, N. Willard, P.A. Внебрачных, С. Котова та ін.). Зовсім нещодавно кібербулінг став предметом психологічного вивчення і в Україні (Л. Найдюнова, Є. Дайнека та ін.). Проте наразі в наукових колах немає єдності в розумінні дефініції “кібербулінг”, значні розбіжності між позиціями вчених проглядаються й у виокремленні онтологічних характеристик цього явища та його різновидів. Потребує вивчення й соціокультурний аспект кібербулінгу.

Метою нашого дослідження є визначення психологічних особливостей кібербулінгу як нової форми соціальної девіації, а також аналіз впливу кібербулінгу на психологічну безпеку особистості школяра.

Виклад основних положень. Характеризуючи поняття “кібербулінг”, більшість дослідників подають формулювання, подібні до тих, які застосовуються для пояснення традиційного булінгу, але розширюють його наявністю електронних засобів зв’язку.

Категорія “булінг” тлумачиться вченими як агресивна поведінка, яка є навмисною, повторюваною, заснована на дисбалансі сили, здійснюється окремим індивідом чи групою з метою приниження гідності іншого індивіда та встановлення контролю над ним (D. Olweus, D. Lane, N. Marr, T. Field, I. Кон та ін.).

Кібербулінг часто розуміється як агресія, насилля з використанням електронних форм контакту, тому зустрічається в літературі також під термінами “електронне знущання”, “електронний булінг”, “соціальна онлайн-жорстокість”, “цифрова агресія”. Так, N. Willard описує кібербулінг як “надсилання або розміщення образливих і жорстоких повідомлень або зображень через мережу Інтернет та інші електронні засоби зв’язку” [12]. S. Hinduja та J.W. Patchin трактують кібербулінг як навмисну і повторну шкоду, яка заподіяна із використанням комп’ютерів, мобільних телефонів та інших електронних пристроїв [9]. В. Belsey стверджує, що кібербулінг “включає в себе використання інформаційних і комунікаційних технологій для підтримки навмисної, повторюваної та ворожої поведінки індивідом або групою, метою якої є завдання шкоди іншим” [8]. P.K. Smith та його колеги описують кібербулінг як агресивну, умисну дію, яку скоєно групою або фізичною особою, із застосуванням електронних форм контакту,

неодноразово і протягом тривалого часу щодо жертви, яка не може легко захистити себе [11].

Таким чином, дослідники характеризують кібербулінг як форму агресивної, насильницької поведінки індивіда чи групи щодо певної особи, яка здійснюється цілеспрямовано, з наміром заподіяти їй шкоду, налякати, принизити, дискредитувати, здійснюється шляхом використання інформаційних та комунікаційних технологій. Переважно вважається, що кібербулінгу властива певна тривалість, систематичність насильницьких дій, дисбаланс сили.

Оскільки кібербулінг є різновидом булінгу, в них є багато спільних характеристик, але є й чимало відмінних рис. Як і традиційний булінг, кібербулінг є усвідомленим, спланованим насильством. Його рольова структура так само включає агресора (у даному випадку – кібербулера), жертву та свідків, які пасивно чи активно підтримують якусь зі сторін. Разом із тим кібербулінгу властиві й окремі особливості, які зумовлені специфікою спілкування сторін за допомогою сучасних високотехнологічних посередників, а саме: висока проникність, відсутність часових чи географічних обмежень, швидкість поширення інформації, широта аудиторії, відсутність безпосереднього міжособистісного контакту, часто – анонімність булера.

На відміну від традиційного, локального булінгу, електронний булінг не обмежується взаємодією булера і жертви на шкільних перервах, перед уроками чи після них, дорогою в школу чи додому, адже агресор може досягати жертви й проникати в її помешкання в будь-який час дня і ночі, не залишаючи їй простору, де б вона могла почуватися в безпеці. Кібербулінг може здійснюватися за рахунок використання таких каналів комунікації, як мобільний зв'язок, сервіси миттєвих повідомлень, чати і форуми, електронна пошта, соціальні мережі (найчастіше FaceBook, Twitter, Однокласники, ВКонтакте, Ask.fm та ін.), ігрові сайти, веб-камери, сервіси відеохостингу, Веб-журнали, веб-сайти тощо.

Якщо учасниками та свідками локального шкільного булінгу зазвичай є невелика кількість осіб, то у випадку віртуального тероризування виникає можливість негайного й одночасного поширення інформації про його жертву багатьом людям. Глузування й знущання однокласників у вигляді образливих листів, відео та фотографій (у тому числі фейків, фотожаб) і прикрих коментарів до них швидко стають надбанням не лише вузького кола людей, а й величезної аудиторії користувачів мобільного зв'язку та Інтернету.

У кібербулінгу багатьох агресорів приваблює можливість залишатися невідомим для об'єкта тероризування. За умов фінансової доступності інтернет-послуг та мобільного зв'язку кіберхуліган може здійснювати потужний психологічний вплив на свою жертву, використовуючи різні SIM-карти, електронні адреси та реєструючись під несправжніми іменами на інтернет-форумах і чатах. У соціальних мережах школярам легко реалізувати свої агресивні нахили, які можна виявляти вільно, анонімно, здебільшого безкарно, маючи широкі можливості для фальсифікацій, великий вибір жертв, не побоюючись отримання реального опору чи покарання. Хоча, звичайно, не всі агресори використовують анонімність – повідомлення можуть надходити від добре знайомих осіб, які навмисне практикують різні форми кібербулінгу, щоб збентежити інших, принизити, залякати, переслідувати їх, дискредитувати.

Мотивами, якими керується школяр-кібербулер, вчиняючи дії, спрямовані проти інших осіб, можуть стати: прагнення домінувати, завоювати популярність серед однолітків, розширити сфери впливу і влади у віртуальному чи реальному просторі, розвага, гра, помста, компенсація власної неповноцінності й навіть проста цікавість. Прояв агресії дистанційно стосовно когось-небудь не дозволяє побачити реакції жертви, вплив і наслідки свого вчинку, що гальмує розвиток емпатії. Дії, які мають ознаки кібербулінгу, часто

сприймаються кібербулерами як жарт, гра, розвага, а відсутність відчутного зворотного зв'язку призводить до неправильного сприйняття агресором ситуації та оцінки завданої іншій людині психологічної шкоди. Важливо також визнати, що попри те, що однією з ознак будь-якого виду булінгу є його цілеспрямований характер, ініціатор кібербулінгу іноді діє ненавмисне. Наприклад, один із членів онлайн-спільноти може невдало пожартувати, не маючи наміру заподіяти комусь шкоду, але його жарт може бути використано третіми особами уже для навмисного переслідування жертви.

З іншого боку, у випадку кібербулінгу наявна значно вища можливість блокування агресії, ніж у випадку традиційного булінгу.

Разом із тим слід зауважити, що нині поміж дослідниками віртуальної агресії точиться дискусія про такі аспекти кібербулінгу, як його систематичність та дисбаланс сили. Дійсно, ідея повторення віртуального терору не така проста, як здається на перший погляд. Якщо у випадку традиційного булінгу йдеться про періодичність безпосередніх зіткнень між агресором і жертвою, тривалість таких впливів, то у випадку віртуального знущання може мати місце ефект “снігової кулі”, коли до одноразової дії агресора (наприклад, у формі надсилання в соціальну мережу відео чи фотографії із зображенням жертви та підписом образливого змісту) можуть долучитися інші люди, пересилаючи один одному ці матеріали та коментуючи їх. Лише один раз потрапивши в Інтернет чи на чийсь мобільний телефон, інформація виходить з-під контролю. Образи, чутки, критика, звинувачення, фото чи відеоролики здатні циркулювати в Мережі безмежно й нескінченно довго. Таким чином, єдиний вчинок однієї людини може бути повторений багато разів іншими особами, щоразу травмуючи жертву. Крім того, вияви онлайн-жорстокості можуть мати лонгїтюдний ефект і не обов'язково потребувати багаторазових ворожих дій, щоб вразити, пригнітити того, на кого вони спрямовані.

Другим спірним питанням у характеристиці кібербулінгу є дисбаланс сил. Традиційно булінг описується як взаємодія “сильного” (у різних аспектах) булера та “слабкої” жертви. Однак для вчинення насилля у віртуальному просторі ані фізична сила, ані значні економічні переваги чи соціальний статус у групі ровесників не є необхідними. Важливими є технічні знання та вміння (часто достатньо навіть елементарних) булера, а також технічні можливості комп'ютера, мобільного телефону, планшета чи інших засобів комунікації. Кіберагресори отримують перевагу, користуючись широтою аудиторії, анонімністю й значною недосаженістю для контролю з боку дорослих. Те, що не відважуються сказати вголос, вони можуть реалізувати у віртуальному просторі. Тому нерідкими є ситуації, коли насправді фізично слабший школяр тероризує значно сильнішого за себе. Популярні сьогодні соціальні мережі, веб-сайти поступово перетворюються на поля бою, де школярі з'ясовують стосунки, виявляють агресію, вчиняють психологічне насилля, руйнуючи при цьому психологічну безпеку особистості.

Кібербулінг є явищем багатоліким, йому властиві багаторівневість і різноманітність форм здійснення. У результаті аналізу та узагальнення напрацювань, опублікованих західними дослідниками [8; 10; 11; 12], вважаємо за доцільне виокремити такі типи кібербулінгу:

1. *Флеймінг*, або перепалка (від англ. flaming – жаркий, палаючий, полум'яний) – це обмін короткими образливими репліками (можливо, із використанням ненормативної лексики) у вигляді електронних повідомлень між двома чи більше учасниками. Найчастіше розгортається в “публічних” місцях Інтернету: у чатах, інтернет-форумах, соціальних мережах, онлайн-іграх. Такі “онлайн-бої” між школярами можуть перетворитися в затяжну війну.

2. *Харасмент*, або онлайн-переслідування (від англ. harassment – домагання, за непокоєння, роздратування) – це багаторазове надсилання жертві великої кількості неприємних, образливих повідомлень (наприклад, десятки чи навіть сотні листів на елект-

ронну пошту, текстових повідомлень (SMS) і мультимедійних повідомлень (MMS) на мобільний телефон, часті телефонні дзвінки), які перевантажують персональні канали комунікації. На відміну від флеймінгу, ці медіа-атаки більш тривалі й односторонні, переважно здійснюються через особисті канали комунікації.

Однією із форм харасменту можна вважати *гріфінг* (англ. griefing, від grief – горе, болісність, смуток) – це утиски щодо когось з учасників у кібергрі або віртуальному світі. Гріфери – це група гравців, які ставлять за мету не перемогу в певній грі, а руйнацію ігрового досвіду інших людей.

3. *Наклеп* (англ. denigration – обмови, очорнення) – поширення неправдивої, принизливої інформації про особу у вигляді текстових повідомлень, фото чи відео з коментарями; здійснюється шляхом надсилання на електронну пошту або розміщення на сторінках у соціальних мережах. Жертвами наклепу можуть бути не тільки окремі люди, але й групи. Для цього можуть створюватися т. зв. “книги для критики” з образливими жартами та наклепами про однокласників. Може також відбуватися розсилання негативних списків з іменами однокласників (наприклад, “хто є хто у нашій школі”, “повії нашої школи”, “хто ненавидить Ігоря”), де інші учні пишуть агресивні та принизливі коментарі, розміщують анекдоти, плітки, чутки про інших учнів, які стають об’єктами для знущань.

4. *Самозванство*, або імперсонація (від англ. impersonation – зображення, виконання ролі) – характеризується тим, що кривдник позиціонує себе як іншу людину, використовуючи пароль її доступу до її ж аккаунту в соціальних мережах, блозі, пошті, системі миттєвих повідомлень або створює фальшиву сторінку з аналогічним нікнеймом, а потім від імені цієї людини і без її відома здійснює негативну комунікацію, надсилаючи іншим особам образливу чи недостовірну інформацію. Унаслідок цього справжній власник сторінки отримує у відповідь обурення й образи, не розуміючи причини гніву інших людей. Таким чином, відбувається провокація й стимулювання конфлікту третіми особами, які зазвичай залишаються невідомими. Особливо небезпечним є застосування імперсонації проти учнів, включених до шкільного “списку груп ненависті”.

5. *Ошуканство* (англ. trickery – обман, хитрість, крутість), як вид кібербулінгу, передбачає виманювання та розповсюдження приватної, конфіденційної інформації про особу (текстів, фото, відео) у публічних зонах в Інтернеті, пересилання їх іншим людям електронною поштою, у формі СМС-повідомлення на мобільний телефон чи іншим чином. Мета ошуканства – нашкодити репутації жертви, змінити ставлення інших людей до неї. Наприклад, кібер-агресор може розкрити в Мережі персональні дані жертви (домашню адресу, номер домашнього чи мобільного телефону, номер школи, назву класу) та її особисті таємниці, наражаючи людину на реальну небезпеку.

До цього ж виду кібербулінгу можна віднести і *секстинг* (англ. sexting) – поширення без згоди особи її особистих фото відвертого, сексуального характеру, а також повідомлень інтимного змісту за допомогою сучасних засобів зв’язку. Буває, що близькі стосунки між двома людьми припиняються, і колишній друг чи закоханий з метою помсти розсилає стороннім людям інтимні фотографії свого колишнього партнера, переписку з ним особистого характеру. Такі матеріали залишаються в Інтернеті надовго або й практично назавжди, і будь-хто може їх там виявити, що створює загрозу не тільки психологічного, а й фізичного насилля щодо зображеної на них особи.

6. *Виключення*, чи кібер-остракізм (англ. exclusion – вилучення, вигнання) – це навмисне вилучення когось із членів групи в соціальних мережах, онлайн-іграх, чатах. Онлайн-виключення можливе в будь-яких типах середовищ, де використовується захист входу у групу паролями, формується список небажаної пошти або список друзів.

7. *Тролінг* (англ. trolling) – включає розміщення в Інтернет-мережі (на веб-сайті, форумах, у групах новин і т. ін.) образливих, принизливих, агресивних повідомлень, коментарів, фото- та відеоматеріалів, які шокують, провокують виникнення конфлікту між різними інтернет-користувачами, ініціюють беззмістовні діалоги, тривалі виснажливі, гострі суперечки. Досвідчений троль прагне не посваритися з учасниками спільноти, а пересварити їх між собою. Окрім агресії стосовно однієї чи одночасно кількох осіб, тролінг може також застосовуватися з метою епатажу, збільшення власної популярності і для відвернення уваги інших людей від гострих дискусійних тем та переведення конструктивного обговорення соціальних проблем у флеймінг.

Одним із різновидів тролінгу є *ельфінг* – демонстративне захвалювання жертви (її зовнішності, цінностей, дій, успіхів тощо) у публічних місцях в Інтернеті. Хоча ельфінг за своєю спрямованістю здається повною протилежністю тролінгу, він переслідує ті ж самі цілі: відволікання уваги, притуплення пильності, провокація на експресивні дії – тобто маніпуляція жертвою. Насправді, за захопленням і компліментами маскується іронія, висміювання, знущання.

І тролінг, і ельфінг, на відміну від інших видів кібербулінгу, не відразу сприймаються й оцінюються жертвами як агресія чи насильство, а тому усвідомлюються тільки тоді, коли людина втягується у провокативну взаємодію, яка забирає час та енергію. Тому їх порівнюють з енергетичним вампіризмом [3].

8. *Хеппіслепінг* (від англ. happy slapping – щасливе ляскання) – це напад на людину з метою фіксації її реакції на відео, яке згодом викладається в публічних місцях в Інтернеті або приватно пересилається іншим особам на мобільні телефони, e-mail чи в соціальних мережах. Ці відеоролики стають доступними для одночасного перегляду великою аудиторією, внаслідок чого жертва стає об'єктом для загального цькування (наприклад, у масштабах школи). Хеппіслепінг є відносно новим, але досить поширеним нині видом кібербулінгу. Він отримав свою назву від випадків, які відбувалися в англійському метро, де підлітки, прогулюючись пероном, розважалися тим, що раптом ляскали один одного, в той час як інший учасник знімав це на камеру мобільного телефону.

9. *Кіберпереслідування*, або кіберсталкінг (англ. cyberstalking) – передбачає прихований збір інформації, вистежування й переслідування жертви, яке створює для неї значні загрози не тільки в кіберпросторі, але й у реальному житті (шантаж, сексуальні домагання, згвалтування, фізичне насильство, пограбування тощо). Відстежуючи через Інтернет необережних користувачів, які довірливо подають у соціальних мережах не тільки знайомим, а й зовсім невідомим їм людям інформацію про себе (ім'я, школу, клас, електронну адресу, номер мобільного телефону і навіть адресу, за якою проживають, особисті фото), зловмисник отримує інформацію про час, місце і всі необхідні умови для здійснення майбутнього злочину. Кіберсталкінг та хеппіслепінг вважаються найбільш небезпечними видами кібербулінгу.

Здебільшого окремі види кібербулінгу поєднуються не тільки між собою, але й із традиційним (безпосереднім) булінгом. Нерідко застосування агресором одного виду віртуального терору є початковим етапом у загальному процесі кібербулінгу.

З метою визначення масштабів поширення кібербулінгу ми провели пілотажне анкетування, у якому взяли участь 132 школярі 13–14 років. Результати нашого емпіричного дослідження показали, що 100% опитаних підлітків активно користуються мобільним телефоном, а 94,7% – Інтернетом. Повідомлення агресивного (такого, що містило погрози, образи, приниження, різного роду домагання) характеру отримували хоча б один раз 42,4% підлітків. Найбільше таких послань було отримано в соцмережах (про це заявило 32,6% від загальної кількості респондентів), значно рідше – по мобільному телефону (10,6%) і в чатах (6,8%). Причому дослідження періодичності

надходження повідомлень показало, що 19,7% від числа всіх опитаних отримували принизливі чи агресивні повідомлення від 2 до 5 разів, 11,4% – від 5 до 10 разів. У 8,3% випадків від загальної кількості опитаних періодичність надходження таких повідомлень перевищувала 10 разів, що є критичним показником. 21,2% респондентів зізналися, що вони самі ображали й кривдили інших учнів, використовуючи для цього мобільний телефон чи Інтернет.

Підлітки, які були жертвами кібербулінгу, повідомили про те, що агресивні дії, здійснені іншими людьми проти них, викликали почуття смутку, тривоги, страху, розгубленості, пригніченості, нездатності зосередитися на виконанні навчальних завдань, небажання йти у школу, погіршення навчальної успішності та стосунків з однокласниками. Чверть постраждалих зауважили, що в такій ситуації почувалися надзвичайно погано у психоемоційному плані, що свідчить про отримання ними значної психологічної травми. Тільки 7,1% цих учнів, за їхніми ж відгуками, не зазнали суттєвого впливу на свій емоційний стан та поведінку.

37,5% підлітків, які були жертвами віртуального цькування, зізналися, що стали більш різкими у спілкуванні. 14,3% респондентів, керовані образою та прагненням помсти, почали поводитись більш агресивно. 23,2% узагалі звели до мінімуму контакти зі своїми ровесниками.

Самі школярі, звісно ж, неохоче розповідають, що стали жертвою агресії в Інтернеті. Як виявилось, тільки один з десяти постраждалих від кібербулінгу повідомляв про свої проблеми батьків, тому більшість мам і татів дізналися про подібні інциденти в житті своїх дітей значно пізніше після того, як вони відбулися. 61% скривджених учнів просили поради й підтримки у друзів, а от до шкільного психолога зверталися тільки 5%. 18% постраждалих від насилля в кіберпросторі воліли ні з ким не ділитися своїми проблемами. 27% жертв кібербулінгу інформували нас про те, що хоч інші люди й знали про їхні проблеми, однак не надали необхідної їм підтримки й допомоги.

Як бачимо, значна частина підлітків не розкриває свій досвід кіберзнущання дорослим та не отримує фахової допомоги. Це відбувається з різних причин. Часто жертви кібербулінгу побоюються, що обговорення цієї проблеми з батьками, вчителями чи психологом, а також її розголошення ще більше посилить тероризування з боку кібербулера, а публічність сприятиме збільшенню образ з боку інших школярів – причому не тільки у віртуальному просторі, а й у реальних стосунках. Жертви кібербулінгу часто вважають, що дії дорослих не будуть ефективними або ж думають (і нерідко небезпідставно), що дорослі не зрозуміють серйозності цієї ситуації та ще й заборонять користуватися мобільним телефоном чи Інтернетом. Свідки замовчують такі ситуації і не протистоять знушанням над іншими здебільшого через те, що остереігаються викликати агресію кібербулера проти себе й стати об'єктами цькування. Отже, сучасні комунікативні технології, активне спілкування школярів в Інтернет-мережі, невіддільність мобільного телефону/смартфону чи планшета від їх власника, анонімність кібер-агресора, замовчування фактів тероризування у віртуальному просторі їх жертвами та свідками – це умови, які дозволяють відбуватися кібербулінгу.

Як показують результати досліджень, кібербулінг впливає на жертву цькування не менше, а часто ще сильніше, аніж традиційний шкільний булінг. Те, що починається як гра, жарт, розвага, може закінчитись досить сумно. Для школяра будь-якого віку переживання, пов'язані з віртуальним тероризуванням, можуть бути дуже серйозними, оскільки як діти, так і підлітки та юнаки є особливо вразливими, якщо проблема стосується взаємин з однокласниками чи іншими учнями. У випадку кібербулінгу гострота переживань збільшуються багаторазово, оскільки загрози й приниження в Мережі мають публічний і тривалий характер, призводять до зниження соціального статусу та втрати іміджу. Через це у жертви виникає відчуття приниження, сорому, страху,

людина постійно перебуває у стані напруги, очікування загального осуду й глузувань (“Усі про це знають”, “Усі тепер будуть сміятися”, “Що тепер буде? Усе погано”), відчуження (“Ніхто не розуміє”, “Ніхто не захоче зі мною дружити”).

Наслідками кібербулінгу для жертви є зниження самооцінки, розвиток підвищеної тривожності, фрустрації, почуття глибокої самотності, а відтак – самоізоляція, пропуски шкільних занять, погіршення результатів академічної успішності, психосоматичні розлади, вживання психоактивних речовин, посттравматичний стресовий розлад. “Достатньо натиснути лише кілька кнопок на клавіатурі комп’ютера, і ти можеш зруйнувати людині репутацію, а то й життя. Звучить як перебільшення, але таке справді може трапитись”, – розповідає 14-річний Деніел [7]. Особливо ця ситуація стає важкою для жертви кібертретирування, якщо ініціатор тероризування є анонімним і вона не знає, від кого очікувати нових актів агресії, що може спричинити розвиток параної.

Кібербулінг може також призвести до важкої депресії, аутоагресії і навіть суїциду. Н. Віллард розповідає про такий випадок: “Група дівчат у школі Алана насміхалась з нього, надсилаючи йому миттєві повідомлення, дражнячи його через невеликий зріст, спонукаючи його робити те, що він не може зробити, припускаючи, що світ був би кращим, якщо б він зважився на самогубство. Одного разу Алан застрелився. Його останнє повідомлення було таким: “Іноді померти – єдиний спосіб отримати повагу” [12].

У своєму інтерв’ю доктор Н. Біджлані з реабілітаційного центру “Прайорі-клінік” у британському місті Рохемптон висловлює припущення, що число пацієнтів, які навмисне завдають собі тілесних ушкоджень унаслідок віртуальних образ і погроз, зростатиме. Оскільки часто діти бояться повідомляти про те, що вони стали жертвами подібної агресії в Мережі, негативні емоції, накопичуючись, приводять пізніше до порушень психічного розвитку – постійного відчуття тривоги і страху, стресу і депресії. Група клінік Прайорі, де надають психіатричну допомогу дітям і дорослим, повідомляє про зростання числа пацієнтів віком від 12 до 17 років, які страждають депресією і неврозами. Якщо 2010 року їх було 178, то 2014-го – уже 262. На думку медиків, мова йде про перше покоління користувачів соцмереж [6]. А тому без втручання фахівців високим стає ризик того, що ціле покоління може опинитися на межі тривоги, стресу та депресії.

Причому наслідки кібербулінгу є вагомими не тільки для жертви, а й для інших учасників цієї ситуації: для булера, його поплічників, і навіть для тих, хто безпосередньо в цьому процесі участі не брав, але був мовчазним свідком ситуації попри свою незгоду із тим, що відбувається. У результаті спілкування зі школярами, що стали свідками насильства й знущань, які відбувалися за допомогою мобільного зв’язку чи в Інтернеті, ми дійшли висновку, що особливо травматичним такий досвід є для дітей з високим рівнем емпатійності й схильності до ідентифікації. Оскільки й вони переживають сильне емоційне потрясіння, психологічні наслідки кібербулінгу для них є близькими до тих, що відчувають жертви насильства.

Агресорів псує всюдозволеність та безкарність, якими характеризується спілкування в Інтернеті. Добре засвоївши насильницьку модель поведінки, вони усвідомлюють, що подібними методами можна управляти оточуючими. Кіберхулігани мають можливість говорити й робити те, що не наважуються сказати в обличчя співрозмовникові, знімаючи із себе відповідальність за дії, вчинені однією зі своїх онлайн-ідентичностей. Відсутність протипу ім з боку інших осіб сприяє їх криміналізації. Водночас своєчасне блокування проявів агресії, жорстокості й насилля в кіберпросторі на самому початку кібербулінгу значно зменшує рівень психологічної травматизації жертви.

У будь-якому випадку кібербулінг є серйозною загрозою психологічній безпеці особистості не тільки окремого школяра, а й освітнього середовища. Психологічна безпека характеризується відсутністю необхідності захищатись, створює умови, які

сприяють розвитку й гармонізації психічного здоров'я, стійкості соціального благополуччя. Проте внаслідок застосування онлайн-агресії в її об'єкта та свідків виникає гостра потреба в захисті, складаються обставини, які перешкоджають їх особистісному розвитку, успішній соціалізації.

Дослідження, які торкаються теми взаємозв'язку між кібербулінгом і життєдіяльністю освітнього закладу, показали, що школа може бути джерелом мережевого булінгу або ж, навпаки, страждати від складних мережевих стосунків між дітьми, які відразу відображаються на навчанні й повсякденному житті школярів [1, с. 42].

Висновки. Кібербулінг є новим різновидом насильства, що виник в еру сучасних інформаційних технологій, здійснюється особою чи групою осіб з метою налякати, образити, принизити жертву (особу чи групу), усунути її з певного простору. Психологічними особливостями кібербулінгу є: висока проникність, швидкість поширення інформації, широта аудиторії, використання технічних засобів зв'язку, відсутність безпосереднього міжособистісного контакту, цілеспрямованість тероризування, агресивна, насильницька поведінка ініціатора цькування, втрата об'єктом знущань контролю над ситуацією, часто – анонімність агресора.

Результати проведеного нами емпіричного дослідження показали, що майже половина школярів, що користуються мобільним зв'язком та Інтернетом, хоча б раз ставали жертвами кібербулінгу. Найчастіше віртуальна агресія здійснюється в соціальних мережах. Різні види кібербулінгу можуть поєднуватися між собою, а також із традиційним булінгом. Насилля в кіберпросторі має цілком реальні негативні наслідки й становить серйозну загрозу для повноцінного розвитку особистості школяра та формування безпечного освітнього середовища.

Очевидно, що рівень поширення кібербулінгу серед школярів зростатиме. Цьому сприятиме інтенсивна та значною мірою агресивна медіасоціалізація підростаючої особистості, технічний прогрес та бажання учнів випробувати свої можливості у сфері нових комунікативних технологій.

Психологи, педагоги, батьки та самі школярі можуть і повинні перервати деструктивний цикл насильства у віртуальному просторі через здійснення системи превентивно-корекційних заходів, одним із важливих напрямів якої є розвиток медіаграмотності дітей та підлітків.

1. Блай К. Кибербуллинг и школа / К. Блай // Дети в информационном обществе. – 2012. – № 10. – С. 40–45.
2. Браткова А. ЧП в киевской школе: к мальчику приклеили бумажку “крыса” и били по лицу [Електронний ресурс] / А. Браткова. – Режим доступу : <http://kiev.segodnya.ua/kpower/chp-v-kievckoj-shkole-k-malchiku-prikleili-bumazhku-krysa-i-bili-po-litsu.html>.
3. Внебрачных Р. А. Троллинг как форма социальной агрессии в виртуальных сообществах / Р. А. Внебрачных // Вестник Удмуртского университета : Философия. Социология. Психология. Педагогика, 2012. – Вып. 1. – С. 48–51.
4. Жорстокість дітей шокувала навіть досвідчених правоохоронців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/printable_article/751834;jsessionid=DB129117CB45FF2B8E6C18ED65A2D26A.
5. Зотова Н. Суїцид [Електронний ресурс] / Н. Зотова. – Режим доступу : http://www.mukachevo.net/ua/Blogs/view_post/1083-Суїцид.
6. Ученые: секс-чаты вгоняют подростков в депрессию [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/russian/uk/2015/05/150512_sexting_teenagers_depression.
7. Що робити, коли з мене знущаються? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iw.org/uk/біблійні-вчення/сімя/підлітки/запитання/з-мене-знущаються>.
8. Belsey B. Cyberbullying: An Emerging Threat to the “Always On” Generation [Електронний ресурс] / Bill Belsey. – Режим доступу : http://www.cyberbullying.ca/pdf/Cyberbullying_Article_by_Bill_Belsey.pdf.
9. Hinduja S. Bullying, Cyberbullying, and Suicide [Електронний ресурс] / Sameer Hinduja, Justin W. Patchin. – Режим доступу : <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13811118.2010.494133>.

10. Kowalski R. M. Cyberbullying: bullying in the digital age / Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, Patricia W. Agatston. – Oxford : Blackwell Publishing Ltd, 2008. – 224 p.
11. Smith, P. K. Cyberbullying: It's nature and impact in secondary school pupils / P. K. Smith, J. Mahdavi, M. Carvalho [et al.] // Journal of Child Psychology and Psychiatry. – 2008. – № 49. – P. 376–385.
12. Willard N. E. Educator's Guide to Cyberbullying and Cyberthreats [Електронний ресурс] / Nancy Willard. – Режим доступу : <https://education.ohio.gov/getattachment/Topics/Other-Resources/School-Safety/Safe-and-Supportive-Learning>.

The article discussed the problem of violence in cyberspace. The analysis of the psychological essence of cyberbullying, defined its main features, types and psychological impact on the safety of schoolchildren. It is given the results of empirical research, the level of prevalence of cyberbullying, through interaction of modern teenagers.

Keywords: cyberbullying, bullying, school bullying, bully, victim of cyberbullying, cyberbullied.

УДК 159.923

ББК 88.5

Олександра Гринчук, Анна Головата

СПЕЦИФІКА ГЕНДЕРНОГО ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКОЇ СІМ'Ї НА ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО ПАРТНЕРА

У статті проаналізовано психологічні особливості гендерного впливу батьківської сім'ї на формування образу майбутнього партнера у дітей. Підтверджено гендерний вплив батьків на окремі аспекти життєдіяльності дитини. Установлено взаємозв'язок між статтю і типом особистості дитини та ідентифікацією її з батьком чи матір'ю.

Ключові слова: гендер, гендерні відмінності, гендерна ідентичність, маскуліність/фемінність, гендерна соціалізація, образ майбутнього партнера.

У сучасному світі відбувається поступовий перехід від патріархального типу організації сім'ї до демократичного, в основу якого покладено правові та економічні засади рівності чоловіка і жінки. Але, насправді, на таку бажану функціонально-рольову рівність та партнерські взаємини в сім'ї не можуть не впливати гендерна належність її членів, фізіологічні показники маскуліності та фемінності, дотримання прийнятих у етнічній спільноті гендерних стереотипів, гендерних настанов та очікувань. Розпочинаючи свій життєвий шлях у сім'ї як соціальному інституті, котрий за допомогою батьків транслює соціальний та особистий приклади, дитина засвоює особливості гендерних взаємовідносин, які згодом впливатимуть на вибір нею майбутнього партнера та моделі власної родини.

Діти є віддзеркаленням взаємин, функцій, ролей, що підтримуються батьками. У дитинстві формується певний образ майбутнього партнера, який згодом набуває чіткості й виразності, оскільки доповнюється певними враженнями та досвідом. У результаті такий сформований образ партнера стає своєрідним орієнтиром власного пошуку та вибору майбутнього чоловіка/дружини. У процесі формування такого ідеального образу гендерний аспект відіграє доволі важливу роль.

Мета дослідження – проаналізувати особливості гендерного впливу батьків на формування образу майбутнього партнера в дітей.

Питаннями гендерних відмінностей та особливостями гендерного впливу займалися Т. Бендас, Д. Берлінгейм, Ш. Берн, І. Клещина, С. Кон, В. Добреньков, М. Малкович, А. Чекаліна, В. Козлов, К. Смордова, В. Романова, В. Семиченко, Г. Бевз, Т. Титаренко, Г. Федоришин та ін. Проблема впливу сім'ї на вибір майбутнього партнера також достатньо досліджена у психології, зокрема структура та соціально-психологічні чинники, що впливають на формування уявлень молоді про подружнє життя (Е. Васильєва, В. Сисенко, В. Сатір, А. Харчева, В. Мацюк, Л. Чуйко та ін.), дублювання сімейних установок у реальному сімейному житті (К. Вітек, А. Харчев, Г. Смірнов), основні